

STRAIPSNIO
PUBLIKACIJĄ PARĖMĖ

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Ieva PLEIKIENĖ

RIMTAUTO GIBAVIČIAUS KŪRYBA TEATRE

Rimtautas Vincentas GIBAVIČIUS (1935–1993) – svarbi XX a. Lietuvos dailės istorijos figūra. Plačiai žinomi jo lakštinės grafikos ciklai, poezijos iliustracijos. Dailėtyrininkės Ievos PLEIKIENĖS straipsnis – dailininko kūrybos teatre apžvalga, atskleidžianti mažiau pažįstamą jo veiklos sritį. Svarbią jos dalį sudaro su Gibavičiumi bendradarbiavusių režisierių prisiminimai.

RIMTAUTAS GIBAVIČIUS' CREATIVE WORK IN THEATRE
Rimtautas Vincentas GIBAVIČIUS (1935–1993) was an important figure in Lithuanian art history in the 20th century. His graphics collections and illustrations to poetry are well known. This article by the art critic Ieva PLEIKIENĖ is a review of the artist's works in theatre, which reveals a lesser known aspect of his work. An important part of the article is made up of the memories of directors who have worked alongside him.

Libiausiai žinoma ir daugiausia tyrinėta Rimtauto Gibavičiaus kūrybinio palikimo dalis – grafika, tačiau jam, kaip ir daugeliui septintojo dešimtmečio kartos dailininkų, būdingas kūrybos universalumas. Netrukus po studijų Dailės institute¹ Gibavičiaus kūryba išsišakojo apimdama kelias sritis: lakštine, knygų ir mažąją grafiką, plakata, scenografiją ir monumentaliją dailę.

Darbas teatre ryškiu punktyru nusidriekė per visą Gibavičiaus kūrybinį gyvenimą. Tai nebuvo pagrindinė veikla, bet sritis, kurios dailininkas niekada neapleido. Pirmasis bandymas – scenografija vaikystės draugo, režisieriaus Povilo Gaidžio statomai Vsevolodo Višnevskio pjesei „Optimistinė tragedija“. Antrasis – po dvylikos metų, 1975-aisiais, ir nuo

tada kas porą metų, o kartais ir po kelis syk per metus vyko spektaklių, kuriems scenografiją kūrė Gibavičius, premjeros.

Povilas Gaidys po režisūros studijų Maskvoje² 1963-aisiais grįžo į Lietuvą, gavęs paskyrimą dirbti Klaipėdos dramos teatre. Tais metais uždarius teatrą Kapsuke (dabar Marijampolė), į Klaipėdą buvo perkelti jame dirbę aktoriai. Mikroklimatas sujungtoje trupėje buvo nekoks: *reikėjo suvienyti kolektyvus todėl, kad jie skirtingi, vienas su kitu truputį pjovėsi, prieštaravo vieni kitiems*³.

Tokiomis aplinkybėmis jaunas režisierius ieškojo debiutui naujame kolektyve tinkamos pjesės: *Sugalvojau paminti tarybinę klasiką – Vsevolodo Višnevskio „Optimistinę tragediją“*. Tai buvo pjesė ohoho, su didele istorija: staty-

Rimtautas GIBAVIČIUS. Scenovaizdžio eskizas Vsevolodo Višnevskio dramai „Optimistinė tragedija“. 1963. Povilo Gaidžio kolekcija.
Fotografavo Augustinas NAŠLĖNAS

Rimtautas GIBAVIČIUS. Scenovaizdžių Eduardo Balsio operai „Eglė žalčių karalienė“ maketai. 1976. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. Fotografavo Vytautas ŠIRVINSKAS

ta Aleksandro Tairovo⁴, garsiojo Vsevolodo Mejerholdo⁵, Nikolajaus Ochlopkovo⁶. Garsūs idėjiniai spektakliai apie jūreivius: su raudonom vėliavom, šautuvais ir patrankom. Spektaklyje vaidino vienintelė moteris – komisarė. Ji sutvarkė visą komandą, iš anarchistų subūrė kolektyvą. Bet man ne komunistinės idėjos buvo galvoj. Pjesė kalbėjo apie tai, kaip jaunas, silpnas žmogus, ten – moteris, sugeba suburti vientisą kolektyvą, branduolį vienai idėjai. Tai atrodė svarbu atsidūrus konfliktuojančioje trupėje.

Režisierius ieškojo bendraminčio dailininko, galinčio padėti įgyvendinti pastatymą. Nuo pat pirmojo spektaklio jis laikėsi nuostatos bendradarbiauti su dailininkais modernistais: *Pažinojau nedaug scenografų. Tie, kuriuos pažinojau, buvo tradiciniai realistai, o norėjosi daugiau sąlygiškumo, paprastumo. Knietėjo laužyti taisykles. Jau tada galvojau, kad teatrams reikia ne scenografo, o kitų specialybių dailininkų. Reikia kviešti tapytojus, grafikus. Gibavičius – buvęs klasiokas, pažįstamas. Jam ir pasiūliau. Sutiko.*

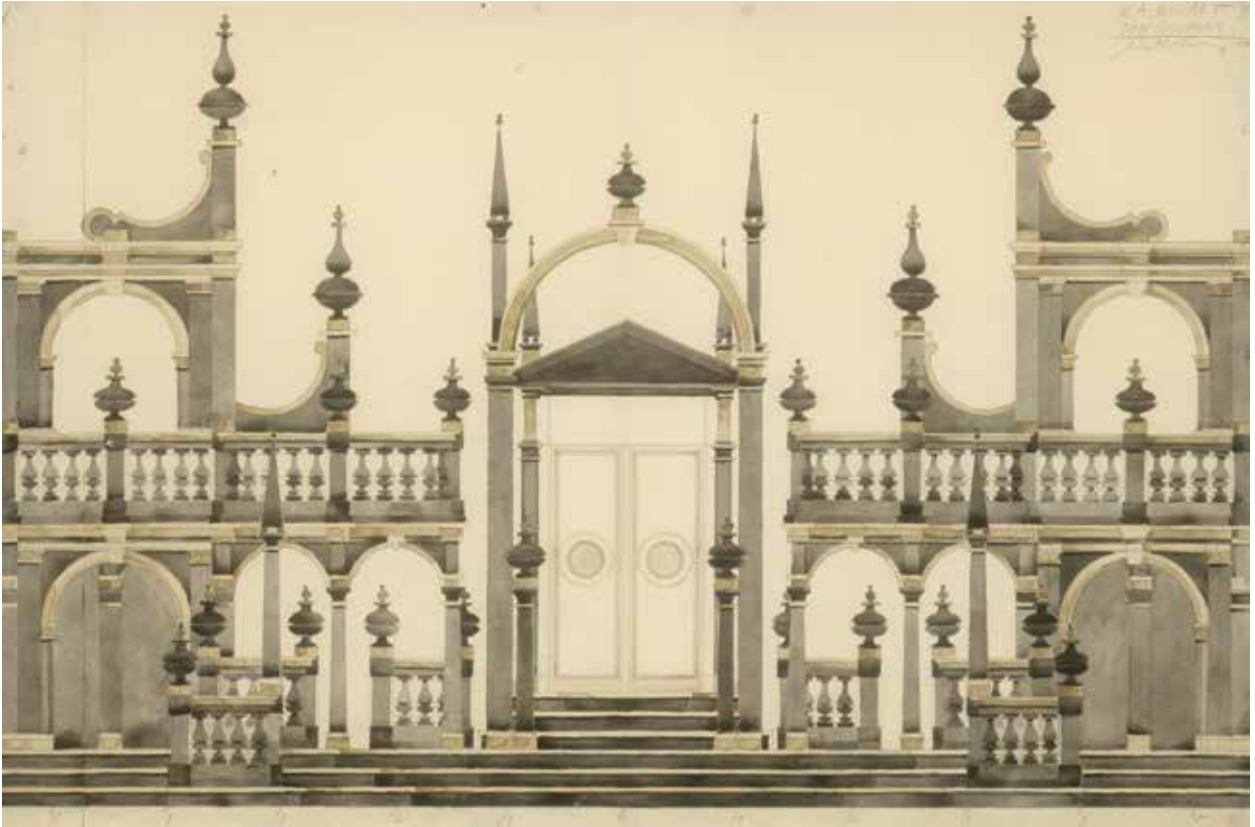
Jiedu pasirinko apibendrintą minimalistinę pastatymo versiją: *nutarėm nedaryti kreiserių, patrankų, bet surasti paprastą sprendimą. Vienas iš jų – platėjantis pandusas. Jo viršuje – ant rato sukonstruota sukama aikštelė. Tai galėjo būti laivas, stepė, apkasai. Aštrūs kaip ledlaužio kampai – laužiant, išskaidyta, griežta geometrinė aštruma. Vienintelė lyriška detalė – šeši kabantys apvalaini debesėliai. Juos visą laiką keisdavom vietom: sugrūsdavom, išsklaidydavom, nuleisdavom žemyn. Truputį kaitaliodavom apšvietimą. Sunku buvo tokius sumanymus realizuoti, bet jie kūrė atmosferą, lyrinę nuotaiką, suteikė emocionalumo ir lėmė spektaklio įvertinimą⁷.*

Po debiuto Klaipėdoje į teatrą Gibavičius grįžo pakviestas Juozo Miltinio sukurti scenografiją jo režisuojamai Eugène'o Labiche'o pjesei „Šiaudinė skrybėlaitė“ Panevėžio dramos teatre. Menininkai rado bendrą kalbą. Apie tai liudija režisieriaus užrašas Gibavičiui dedikuotoje spektaklio programėlėje: „Džiaugiuos Tave, Rimtautai, išvydęs savo scenoje!“ Kitą sezoną jiedu jau ėmėsi Vytauto Petkevičiaus tragikomedijos „Penktas vežimo ratas“. Tuo pačiu metu

Gibavičius kūrė scenografiją ir kostiumus Akademiniam dramos teatre statomai Aldonos Liobytės pasakai „Devynia-brolė“. Jiedu buvo pažįstami nuo dailininko studijų laikais prasidėjusio bendradarbiavimo su LSSR valstybine grožinės literatūros leidykla. Liobytė dirbo Vaikų ir jaunimo literatūros redakcijos vedėja ir garsėjo kaip globojanti jaunos, modernių pažiūrų menininkus⁸. Vėliau Gibavičius daugiausia bendradarbiavo su muzikinių spektaklių kūrėjais.

Aštuntojo dešimtmečio vidurys – intensyviausio darbo teatre laikas. 1976 metais baletmeisteris ELEGIJUS BUKAITIS pakvietė dailininką kurti scenografiją Eduardo Balsio balelui „Eglė žalčių karalienė“. Šis darbas tapo abiejų etapiniu kūrinium⁹. Į Lietuvos teatro istoriją jis įėjo kaip ambicingas pastatymas¹⁰. Deja, jo gyvenimas scenoje buvo trumpas. Sprendžiant iš išlikusių liudijimų, tokį likimą nulėmė kontroversiški vertinimai ir sudėtingas, teatro galimybių neatitinkęs techninis atlikimas. Kad ir kaip būtų, pelnęs ir pagyrų, ir kritikos, jis tapo ryškiu to meto kultūrinio gyvenimo įvykiu. Puikiai visą šią situaciją atspindėjo ir žvilgsnį į ją iš šalies pateikė Liucijos Baškauskaitės, 1977–1978 metais pagal kultūrinių JAV ir SSRS mainų programą atvykusios į Lietuvą, įspūdžiai. Pasak jos, spektaklyje *mitologija, tautosaka, menai, archeologija, muzika, šokis, scenografija ir kostiumai pinte pynė mūsų tautos praeitį ir dabartį*. Ją stebino, kad kritikai kvestionavo pastatymo lietuviškumą, tiksliau – jo neatpažino: *Man atrodė keista ir [buvo] skaudu, kai recenzijose laikraščiuose, žiūrovų pokalbiuose buvo pareikšta kritika, kad šis pastatymas nebuvo „lietuviškas“*. *Vieniems trūko klumpių ir rūtų darželio, kitiems dekoracijos buvo per daug melsvai žydros, tretiems viskas buvo per daug moderniška, nes trūko „liaudiškų“ motyvų.* <...> *Gibavičiaus „Eglės žalčių karalienės“ scenografijoje ir kostiumuose figūravo akmens ir žalvario amžiaus papuošalai ir simboliai.* <...> *Jis sėmė iš seniausių autentiškų šaltinių savo tautos praeitį ir ją pristatė dabartinei savo tautai.*

Jis nekentė saldaus liaudiško „kičo“, estradinių tautinių rūbų, nostalgijos atkurtiems romantiškiems kaimams ir sodyboms. Jo nuomone, kiekvieno lietuvio dailininko / dai-

Rimtautas GIBAVIČIUS. Scenovaizdžio Wolfgango Amadėjaus Mozarto operai „Don Žuanas“ eskizas. 1980. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

*lininkės menas yra lietuviškas, nes patys jie yra lietuviai*¹¹.

Gibavičiaus atsigręžimas į baltų genčių kultūras, sprendimas remtis archeologiniais radiniais, o ne XIX amžiaus liaudies meno palikimu simptominiis aštuntojo dešimtmečio Lietuvos dailės kontekste. Susidarė išpūdis, kad į teatro aplinką perkeltas inovatyvus tarp dailininkų modernistų paplitęs požiūris į lietuviybę liko iki galo nesuprastas ir nepriimtas. Vis dėlto toks sprendimas pastūmėjo tąjį supratimą teatro modernėjimo link ir tapo pirmuoju žingsniu į ilgai trukusį choreografo ir dailininko bendrų darbų kelią.

Elegijui Bukaičiui Gibavičius imponavo kaip dailininkas, suprantantis muziką.

Jis turėjo ambicijų pastatyti nacionalinį baletų spektaklį taip, kad *siužetas būtų matomas ir skaitomas judesių, muzikos garsų ir scenografijos vizualinio vaizdo vienovėje*. Mažai to, baletmeisteris siekė perteikti mitinę pasakojimo prigimtį susitelkdamas į jo kulminaciją – skirtingų kultūrų susidūrimo išprovokuotą brolių tragediją.

Vizualinis spektaklio sprendimas inspiravo choreografiją. Baletmeisteriui darė išpūdį dailininko gebėjimas vizualizuoti simfoninės muzikos kūrimo principus: *spektaklio plastinę improvizaciją sąlygojo jau sukurtas scenografinis variantas*. <...> *Visos spektaklio dekoracijos ritmiškai judėjo pagal muzikos partitūrą*. <...> *Atsižvelgdamas į scenografiją turėjau surasti plastiką, naudodamas savo išteklius – klasikinę šokį*. <...> *Kalbėjome kūno kalba. Tai padaryti padėjo ir Rimčio sukurti scenos drabužiai. Jis surado labai*

*sudėtingą kostiumų formą su spalvinėmis dėmėmis ala Bakstas*¹². *Visi rūbai iki mažiausių detalių buvo apgalvoti, kad būtų iš etnoso. Kai kuriose scenose aktoriai laikė lazdas. Ant jų – Saulės, Perkūno, Agnės – lietuviškų pagoniškų dievybių simboliai. Tokie simboliai ir ant scenoje naudojamų instrumentų, ant karūnų: ant Eglės, Žilvino, Drebulytės ir kitų Eglės vaikų galvų uždėtos karūnos žymėjo, kad tai yra proainiai, grįžtantys į Lietuvą. Panaudojom labai daug bižuterijos. Simboliškai ji buvo labai reikalinga.*

Neįprastas ir net šokiruojantis buvo baletų finalas: *Kulminacijai, kai miršta Eglė, Rimtis paleido iš dangaus milžinišką draperiją – ji plaukdama uždengė Eglę. Įvyko tragedija. Tada nusileido šalta žvyninė uždanga. Negalėjo būti jokių nusilenkimų. Žiūrovams atrodė nesuprantama, kodėl artistai negrįžta į sceną*¹³.

Spektaklio programėlėje Gibavičius įvardijo, kad jiedu su baletmeisteriu *ieškojo tokio varianto, kuris <...> artimiausiai tiktų šiuolaikinio baletų principams ir mūsų teatro galimybės*¹⁴. Šiuo požiūriu jie bendrame teatro kontekste buvo išsiskiriantys maksimalistai. Apie tai liudija Gibavičiaus rašytas raštas teatro direktoriui. Jame išvardyta daugybė su dekoracijų kokybe ir teatro personalo darbu susijusių trūkumų¹⁵. Tą patvirtina ir spektaklio likimas. Jis rodytas tik vieną sezoną: penkis kartus Lietuvoje, dvyk gastrolėse Vokietijoje, Veimare¹⁶, ir du spektakliai įvyko Rygoje. 1978 metais Bukaičiui išėjus iš teatro, spektaklis išbrauktas iš repertuaro.

„Eglė žalčių karalienė“ – vienas Gibavičiaus kūrinų, atspindinčių kompleksiską jo darbo pobūdį, prisimant atsakomybę už visą vizualumo visumą, įskaitant smulkiausias detales. Dailininkas sukūrė ne tik scenografiją ir kostiumus, bet taip pat baletu plakata, programėlę, premjerinį sveikinimą.

Reikia pasakyti, jog dailininkas sukūrė daugelio spektaklių, prie kurių darbuosi kaip scenografas, plakatus. Nors ši sritis ne itin traukė dėl prastų to meto poligrafijos galimybių, vizualios visumos poreikis dirbant teatre skatino jos imtis.

Gibavičius garsėjo muzikiniais spektakliais. Bukaičiui palikus Operos ir baletu teatrą, judviejų bendras darbas persikėlė į Kauno muzikinį teatrą. 1978 metais scenoje pasirodė Pedro Calderono (Calderón de la Barca) muzikinė komedija „Meile nežaidžiama“. Kaune dailininkas darbuosi dar porą sezonų, kol 1983-aisiais grįžo į Operos ir baletu teatrą kurti scenografijos Giacomo Puccini operai „Bohema“.

Devintojo dešimtmečio pabaiga – radikalių pokyčių metas Lietuvos valstybėje. Artėjimo link nepriklausomybės ir jos atkūrimo laikas – taip pat ir kardinalių pokyčių kultūroje bei mene pradžia. Valstybės istorijos posūkis palietė kiekvieną asmenį. Gibavičiui tai – paskutinis gyvenimo etapas.

Vėlyvoji dailininko kūryba teatre susijusi su režisieriumi Jonu Jurašu. Jiedu bičiuliuosi nuo jaunystės, o dirbti kartu pradėjo 1991-aisiais, režisieriui grįžus į Kauno dramos teatrą. Pastatęs sėkmės sulaukusį spektaklį „Smėlio klavyrai“, Jurašas puoselėjo mintį jį pratęsti, sukurti spektaklių trilogiją, simboliškai susietą su trimis pagrindiniais gamtos elementais: žeme, ugnimi ir vandeniu. Antroji jos dalis, pastatyta pagal Haroldo Pinterio pjesę „Kalnų kalba“, asocijuota su ugnimi. *Trečias gamtos elementas – vanduo – turėjo tapti spektaklio „Tautos priešas“ dominante. <...> Tai buvo vieni pirmųjų aplinkos teatro bandymų Lietuvoje. Norėjau, kad Rimtautas vizualiai padėtų meniškai suformuoti mano vizijas ir temos matymą*¹⁷.

„Kalnų kalba“ buvo sugalvota kaip „Smėlio klavyrų“ epilogas ir tęsinys. Spektakliui pasibaigus išėjė iš Ilgosios salės žiūrovai patekdavo į vidinį teatro kiemą. „Kalnų kalba“ vaidinta vėlyvą rudenį. Kuriant atšiaurią dramatišką atmosferą labai daug lėmė natūralios klimato sąlygos. Pjesė apie kalnuose gyvenančią tautą, kuriai draudžiama kalbėti savo kalba, suprasta kaip analogija tuometinei Lietuvos, sunkiai besivaduojančios iš SSRS, situacijai.

*Ispūdis buvo labai atšiaurus ir grėsmingas. Rimčio kūrybos kelyje tai buvo itin nebūdinga, nieko panašaus nedarėta. Iš pradžių jis nelabai norėjo imtis šio projekto, tačiau pavyko įtikinti, tad įsitraukė ir įdomiai bendradarbiavo, ieškodamas geriausių sprendimų. Kaip talentingas kompozicijos meistras išradingai sudėliojo erdvę iš paprastų, po ranka pakliuvusių elementų: geležinkelio pabėgių, metalinių tvorų, nuolaužų. Atrodė labai autentiškai. Svarbu pabrėžti, kad tokia stilistika Rimčiui nebuvo artima, bet jis ėmėsi, ir puikiai pavyko. Gal todėl, kad kaip tikras patriotas skaudžiai išgyveno okupacijos ir istorinio tautos lūžio laikotarpį*¹⁸.

Baigę spektaklį „Kalnų kalba“, režisierius ir dailininkas pradėjo kurti trečiąją trilogijos dalį pagal Henriko Ibseno pjesę „Tautos priešas“, kurios inscenizaciją parašė Arthuras Milleris ir adaptavo Aušra Marija Sluckaitė. Pirmasis dar-

bo etapas vyko dailininkui 1991 metais lankantis pas Jurašą Miunchene: *Buvo labai įdomu su juo dirbti ne tik kaip su teatro dailininku, bet ir architektu. <...> Spektaklio erdvę formavo graikiško amfiteatro principu. Amfiteatras suteikė beveik antikinės dramos masę, nors spektaklio salė labai maža. Čia buvo Rimčio sugebėjimas mažoje erdvėje pagal proporcijas išgauti masę ir monumentalumą. Tam reikėjo turėti architekto matymą. Dėl to jį ir kviečiau dirbti, nes supratau, kad šiam projektui Gibavičius yra tinkamiausias bendramintis*¹⁹.

Deja, nors dailininkas įdėjo daug pastangų ir darbo, spektaklis dėl konfliktinės aplinkos Kauno dramos teatre ir nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių liko nebaigtas.

Svarstant apie Gibavičiaus darbo teatre reikšmę visos jo kūrybos kontekste, matyti, kad scenografija – ypatingai palanki terpė atsiskleisti polifoniškam dailininko mąstymui: architektūriniam suvokimui formuojant erdves, parenkant mastelį, muzikaliam ritmo vizualizavimui, gebėjimui įsitraukti į kolektyvinės kūrybos procesus.

Ieva PLEIKIENĖ

¹ Studijas baigė 1960 m.

² Anatolijaus Lunačarskio teatro instituto (GITIS) Režisūros fakultete.

³ Povilas GAIDYS. Prisiminimai. Transkribuotas interviu. – 2015-08-03.

⁴ Aleksandr Tairov (tikroji pavardė – Kornblit, 1885–1950) – Rusijos aktorius ir režisierius.

⁵ Vsevolod Meyerhold (tikrasis vardas – Karl Kasimir Theodor Meyerhold, 1874 – 1940) – Rusijos teatro režisierius, aktorius ir pedagogas.

⁶ Nikolaj Ochlopkov (1900–1967) – Rusijos teatro aktorius ir režisierius.

⁷ Povilas GAIDYS. Prisiminimai apie R.V. Gibavičių. Transkribuotas interviu. – 2015-08-03.

⁸ Giedrė JANKEVIČIŪTĖ. *Swinging sixties* sovietų Lietuvos knygų iliustracijose // Acta Academiae Artium Vilnensis. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, t. 83, 2016, p. 113.

⁹ Helmutas ŠABASEVIČIUS. Baletmeisterio kelias // Liepsnojančio Maestro. Apie choreografą Elegijų Bukaitį. – Vilnius: „Krantų“ redakcija, 2012, p. 68–73; Rimtautas Vincentas Gibavičius / Sudarė Ieva Pleikienė. – Vilnius: R. Paknio leidykla, 2017, p. 108–115.

¹⁰ Helmutas ŠABASEVIČIUS. Baletas 1957–1980 metais // Lietuvių teatro istorija. Trečioji knyga 1970–1980. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 463.

¹¹ Liucija BAŠKAUSKAITĖ. Prisiminimai apie R.V. Gibavičių. Rankraštis. – Gibavičiaus šeimos rinkinys.

¹² Lev Bakst – oficialiuose dokumentuose Leiba Chaim Rozenberg (1866–1924) – teatro dailininkas, 1909 m. sukūręs dekoracijas ir kostiumus Sergejaus Diagilevo spektakliams „Rusų sezonai“. Tuo pat metu dailininkas dirbo su Paryžiaus, Londono, Briuselio, Romos, Niujorko teatrais. [http://www.ldm.lt/levas-bakstas-epocha-ir-kuryba/]

¹³ Elegijus BUKAITIS. Prisiminimai apie R.V. Gibavičių. Transkribuotas interviu. – 2016-04-21.

¹⁴ Eglė žalčių karalienė. Spektaklio programa, 1976.

¹⁵ Helmutas ŠABASEVIČIUS. Baletmeisterio kelias // Liepsnojančio Maestro. Apie choreografą Elegijų Bukaitį, p. 68.

¹⁶ Eglė Die Natterkönigin. Plakatas baletu gastrolėms Vimaros vokiečių nacionaliniame teatre. 1977.XII.15–16, R.V. Gibavičiaus šeimos archyvas.

¹⁷ Jonas JURASAS. Prisiminimai apie R.V. Gibavičių. Rankraštis. – Sarasota, 2016-02-10.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat.